

V. ТЕОРІЯ НАУКИ

УДК 379.85:001(477)(082)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.4782651>

Балабанов Г.В., Сайчук В.С.

РОЗВИТОК ДИСЕРТАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ТУРИЗМУ І РЕКРЕАЦІЇ В УКРАЇНІ (1992-2020)

За допомогою електронних каталогів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського виявлено масив дисертаційних робіт з туризму і рекреації в Україні (841 дисертація за 1992-2000 рр.). Узагальнено емпіричний матеріал з досліджуваної теми шляхом створення реєстру дисертацій з туризму і рекреації в Україні за 1992-2000 рр. Визначено місце дисертацій з туризму і рекреації у загальному дисертаційному потоці України. Розкрито динаміку й трансформацію структури профільних дисертацій за галузями науки та окремими науковими спеціальностями. Зокрема, проаналізовано тематичний спектр 105 географічних дисертаційних робіт з туризму і рекреації. Окреслено перспективні напрями розвитку наукового пошуку.

Ключові слова: туризм, дисертації з туризму і рекреації, Україна, динаміка і структура профільного масиву дисертацій.

Постановка проблеми. Дисертаційні дослідження є важливою складовою наукового знання про туризм. Здобуття наукового ступеню пояснюється природним бажанням дослідників проявити власні творчі здібності через теоретичне узагальнення різноманітних проявів феномена туризму, долучитися до вивчення соціально значущого об'єкту пізнання, підвищити особистий статус завдяки захисту дисертації. Водночас результати дисертаційних досліджень – це вагомий чинник розвитку туризму і курортів України, підвищення конкурентоспроможності національного туристичного продукту.

Від якості підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації залежить задоволення потреб роботодавців публічного та приватного секторів у компетентних фахівцях, розвиток інноваційної моделі туристичного бізнесу, обґрунтованість управлінських рішень органів державної влади і місцевого самоврядування в галузі туризму. Не випадково при Державному агентстві розвитку туризму України створено Експертну раду з питань розвитку туризму і курортів України. До основних завдань Експертної ради належать вивчення, систематичний аналіз та прогнозування процесів розвитку туризму і курортів в Україні, визначення та обґрунтування пріоритетних напрямів реалі-

© Балабанов Г.В., Сайчук В.С., 2021.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

Article Info: Received: March 20, 2021;

Final revision: March 25, 2021; Accepted: April 15, 2021.

зації державної політики у сфері розвитку туризму і курортів в Україні та її регіонах та ін.

Глибокі та складні суспільні трансформації за роки незалежності України суттєво змінили саму державу, умови розвитку туризму, обсяги національного ринку туристичних послуг і пропорції між основними його сегментами, географію туристичних потоків, вплинули на стан вищої туристичної освіти і профільних наукових досліджень. Важливість теми роботи зростає в сучасних умовах інтеграції України у світовий та європейський простір освіти і науки.

Формулювання мети (завдань). Мета роботи полягає у створенні цілісної уяви про процес розвитку дисертаційних досліджень туризму і рекреації в Україні за роки незалежності, розкритті динаміки та структури цього процесу. Об'єктом дослідження є профільні дисертаційні роботи та їхні автореферати, а предметом – тенденції та чинники розвитку наукового пошуку в галузі туризму і рекреації, межі та основні пропорції предметного поля досліджень, пріоритетні напрями подальших розробок.

Суттєві відмінності нинішньої роботи від попередніх публікацій авторів полягають у наступному:

- узагальнено новий емпіричний матеріал з досліджуваної теми за рахунок залучення дисертацій туристичної тематики, захищених в Україні за 2016-2020 рр. Порівняно з публікацією 2017 р. [2], що охоплювала період 1992-2015 рр., реєстр профільного дисертаційного масиву збільшився з 647 до 841 роботи або на 30,0%. Це дозволило охопити профільний масив дисертацій за весь період існування вітчизняної системи атестації наукових і науково-педагогічних кадрів, уточнити новітні тенденції розвитку дисертаційних досліджень туризму і рекреації в Україні;

- зроблено спробу визначити місце дисертацій з туризму і рекреації у загальному дисертаційному потоці України.

Матеріал і методи досліджень. Основними методологічними підходами для досягнення мети були обрані системно-структурний, міжгалузевий, хроно- і хорологічний. Емпіричною основою дослідження стали профільні дисертаційні роботи на здобуття наукового ступеня кандидата і доктора наук та їхні автореферати. Джерелом вихідної інформації слугували бази даних Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського – головного науково-інформаційного центру держави. Це зумовлене наявністю в фондах бібліотеки усього масиву авторефератів дисертацій, що були представлені до захисту в Україні. Первинна інформація отримана з електронних каталогів бібліотеки шляхом відбору авторефератів дисертацій за наявністю у назві та ключових словах термінів (в усіх відмінках) «туризм», «туристичний», «туристський», «турист», «рекреація», «рекреаційний».

Дисертаційні дослідження туризму і рекреації розвивались в Україні ще за часів колишнього СРСР. Але хронологічні рамки даної розробки обмежені періодом від 01.09.1992 р. по 31.12.2020 р. Саме з вересня 1992 р. почала роботу Вища атестаційна комісія України, запрацювала вітчизняна система атестації наукових і науково-педагогічних кадрів.

Логіка викладу матеріалу передбачає послідовне розкриття наступних питань: 1) аналіз публікацій за проблематикою дослідження; 2) місце дисертацій з туризму і рекреації у загальному дисертаційному потоці України; 3) динаміка розвитку дисертаційних досліджень туризму і рекреації в Україні; 4) розширення меж і трансформація структури предметного поля наукового напрямку; 5) окреслення пріоритетних напрямів подальшого наукового пошуку.

Виклад основного матеріалу. Одними з перших звернули увагу на роль дисертаційних робіт у розвитку наукового знання про туризм і рекреацію Jafari Jafar & Aaser Dean [15] на матеріалах США та Канади. Пізніше ця проблематика отримала подальший розвиток у наступних публікаціях (праці згадуються в хронологічному порядку):

- Hall C. Michael [13] та Weiler B. & Laing J. [21] на матеріалах Австралії;
- Kozak N. [16] та Şalvarcı S. ve Aylan F. K. [20] на матеріалах Туреччини;
- Meyer-Arendt K. & Justice C. [18] на матеріалах США та Канади;
- Weiler B., Moyle B. & McLeannan C. [22] на матеріалах США, Канади, Австралії та Нової Зеландії;
- Botterill David & Haven Claire & Gale Tim [9] та Galal M. H. Afifi [12] на матеріалах Сполученого Королівства та Ірландії;
- Galal M.H. Afifi [11] на матеріалах Єгипту;
- Butowski L. [10] на матеріалах Польщі;
- Huang Songshan [14] та Lian T., Yu C., Wang W., Yuan Q., Hou Z. [17] на матеріалах КНР;
- Oliveira Cristiana & Man Adriaan & Guerreiro Sérgio [19] на матеріалах Сполученого Королівства, Іспанії, Франції, Німеччини, Італії та Португалії;
- Мирошниченко П. Н. [6], Дорофєєва А. А. [4], Дорофєєва А. А. та Хохлової Е. Р. [5] на матеріалах Росії;
- Тарасенок А.И. [8] на матеріалах Білорусі та ін.

В Україні профільний масив дисертацій з туризму та рекреації вивчали Балабанов Г. В. і Сайчук В. С. [1; 2], Божко Л. Д. [3].

Для коректного сприйняття та порівняння змісту наведених публікації важливо враховувати, що: 1) аспірантура в Україні є аналогом докторату в країнах Заходу, а кандидатська дисертація в Україні відповідає докторській дисертації (PhD Thesis, Doctoral Dissertation) на Заході; 2) поняття «докторат» на За-

ході і «докторантура» в Україні не є синонімами, це форми підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів різного рівня.

Простежується певна спадкоємність, наступність між працями різних авторів. Зокрема, Galal M.H. Afifi [11] підкреслює, що дослідження дисертацій з туризму в Єгипті за 1975–2008 рр. проведено під впливом статті Jafari Jafar & Aaser Dean [15]. Метою іншої праці Galal M.H. Afifi [12] є оновлення за наступне десятиріччя розвідки Botterill David & Haven Claire & Gale Tim [9], присвяченої дисертаціям з туризму у Сполученому Королівстві та Ірландії за 1990-1999 рр.

Дослідники представляють різні галузі знань і наукові школи, вільно здійснюють постановку проблеми та обирають хронологічні рамки дослідження, методичний інструментарій. На вибір тем наукових праць впливають пріоритетні проблеми та напрями розвитку національних ринків туристичних послуг. Все це обумовлює оригінальність кожної публікації.

Наприклад, для статті Weiler B., Moyle B. & McLeannan C. [22] властивий фундаментальний підхід до визначення впливу певних галузей знань на виконання дисертаційних досліджень у галузі туризму в США, Канаді, Австралії та Новій Зеландії. Емпіричною базою роботи є великий масив з 1888 (!) докторських дисертацій, орієнтованих на туризм і виконаних між 1951 і 2010 роками. За висновками авторів, верхівка рейтингу за кількістю захищених дисертацій (табл. 3 в оригіналі) виглядає наступним чином: 1) психологія – 289 або 15,3%; 2) енвайронментальні дослідження – 270 або 14,3%; 3) антропологія – 254 або 13,5%; 4) історія – 212 або 11,2%; 5) економікс – 211 або 11,2%; 6) географія – 206 або 10,9%; 7) соціологія – 197 або 10,4%.

Роботу Oliveira Cristiana & Man Adriaan & Guerreiro Sérgio [19] відрізняє крос-культурний підхід до порівняльного аналізу дисертацій з туризму Великої Британії, Іспанії, Франції, Німеччини, Італії та Португалії за період 2000-2013 рр.

Праця Butowski L. [10] привертає увагу в першу чергу тому, що Польща є сусідньою державою, з якою Україна розвиває відносини стратегічного партнерства в різних сферах діяльності, в тому числі в галузях освіти і науки. В обох країнах існує дворівнева система наукових ступенів, хоча ці системи неідентичні. В Польщі першою є ступінь PhD (доктор філософії), другою – Dr. Hab. (доктор габілітований). Автор (табл. 2 в оригіналі) розкриває структуру масиву зі 184 кваліфікаційних робіт з туризму, що були виконані в Польщі впродовж 2001-2010 рр. (171 – на рівні доктора філософії та 13 – на рівні доктора габілітованого) за галузями науки та окремими науковими дисциплінами. Виявилось, що рейтинг галузей науки очолюють: 1) економікс – 73 роботи або

39,7%; 2) науки про Землю – 47 робіт або 25,5%; 3) дослідження в галузі фізичної культури – 24 роботи або 13,0%.

Водночас порівняльний аналіз наведених вище праць свідчить про наявність між ними не тільки відмінних, але й спільних рис. Більшість авторів розглядають розвиток наукового пошуку в галузі туризму в історичному аспекті, фіксують зростання уваги науковців до вивчення феномену туризму. Іншою спільною рисою є акцент на міждисциплінарному характері досліджень, намагання розкрити розширення меж і трансформацію структури предметного поля наукового напрямку.

В результаті пошуку в електронних ресурсах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського було сформовано оновлений тематичний реєстр авторефератів дисертаційних робіт з туризму і рекреації за період від 01.09.1992 р. до 01.01.2021 р. Всього до реєстру увійшла 841 робота, з них 760 – на здобуття наукового ступеня кандидата наук (90,4%), 81 – доктора наук (9,6%).

Згідно Річного звіту Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2019 р., в Україні за 1993-2018 рр. було захищено 145 394 дисертації, в тому числі 19 920 докторських і 125 474 кандидатських дисертацій [7, с.53]. За співставний період 1993-2018 рр. відбувся захист 794 дисертацій з туризму і рекреації, з них 70 – докторських і 724 – кандидатських. Тобто частка профільного дисертаційного масиву у загальному дисертаційному потоці України невелика і становить 0,55%. Проте це цілком співставне з кількістю захистів у таких давно визнаних галузях як геологічні науки (всього – 870 робіт, у тому числі 181 докторська і 689 кандидатських), соціологічні науки (всього – 676 робіт, у тому числі 106 докторських і 570 кандидатських), військові науки (відповідно 464, 37 та 427 робіт), архітектура (відповідно 410, 57 та 353 роботи).

Хронологічний аналіз профільного потоку дисертаційних робіт в Україні проводився по роках і п'ятирічних періодах. Лише останній період із цілком зрозумілих причин виявився чотирьохрічний. Динаміка розгортання профільних дисертаційних досліджень відображена у табл. 1.

Наведена інформація дозволяє зробити висновок про виразну тенденцію до збільшення кількості дисертацій даної тематики. Якщо у другій половині 90-х років у середньому за рік захищалося 6-9 робіт, на початку 2000-х рр. – 12-16, то після 2006 р. картина змінилася кардинально. Пік дисертаційної активності науковців припав на 2012-2016 рр. – в середньому за рік захищалося 66 робіт профільної тематики. Можна стверджувати, що наступив якісно новий етап розвитку туризмології в Україні як потужного міждисциплінарного напрямку наукових досліджень.

Таблиця 1

Кількість дисертацій з туризму і рекреації, поданих до захисту в Україні за окремі періоди (розраховано за даними електронних каталогів та баз даних Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського)

Показники Періоди	Кількість захищених дисертацій за періодами, одиниць		Кількість захищених дисертацій наростаючим підсумком від 01.09.1992, одиниць	
	всього	приріст (спад) у порівнянні з попереднім роком (+/-)	всього з початку періоду	приріст у% до попереднього періоду
1992-1996	15	х	15	х
1997-2001	44	+29	59	293,3
2002-2006	87	+43	146	147,5
2007-2011	222	+135	368	152,1
2012-2016	331	+109	699	89,9
2017-2020	142	-189	841	20,3

Впродовж 2017-2020 рр. спостерігається явний спад, у середньому за рік захищалося 35 робіт. Така тенденція властива не тільки профільним науковим дослідженням. Зменшення кількості захищених дисертацій є характерною рисою сучасного розвитку освітньо-наукової сфери України в цілому. Вплив збройної агресії Росії призвів до втрати територій на півдні та сході зі значним науково-освітнім потенціалом, перерозподілу державних витрат на користь оборонно-безпекових потреб. Це погіршило умови для розвитку наукових досліджень. Ще один вагомий чинник – складний процес реформування вітчизняної системи підготовки та атестації кадрів вищої кваліфікації (перехід до присудження ступеня доктора філософії та доктора наук, від постійних спеціалізованих вчених рад до разових та ін.).

Наступним етапом дослідження став аналіз структурних пропорцій дисертаційних робіт з туризму і рекреації за галузями науки. Такий аналіз проведено по окремих роках та за 5-річними періодами, лише останній виявився 4-річним (табл. 2).

За 1992-2020 рр. предметно-тематичний спектр досліджень суттєво розширився. Якщо раніше предметне поле досліджень розробляли виключно представники економічних, географічних наук і дослідників у галузі архітектури, то тепер свій внесок у розвиток науки про туризм і рекреацію де-факто роблять представники 20-ти (!) галузей науки.

Змінилися пропорції між галузями наукового знання, які розкривають предметну сутність феномену туризму в різних аспектах (табл. 3). За три останніх періоди простежується тенденція скорочення частки досліджень представників історичних, філософських, географічних, соціологічних наук, натомість частка

дисертаційних робіт у галузі педагогічних наук, фізичного виховання і спорту зростає.

Таблиця 2

Кількість дисертацій з туризму і рекреації, поданих до захисту в Україні за 1992-2020 рр., за галузями науки (розраховано за даними електронних каталогів та баз даних Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського)

Роки	Кількість захищених дисертацій за галузями науки, одиниць																				
	технічні	біологічні	сільськогосподарські	історичні	економічні	філософські	філологічні	географічні	юридичні	педагогічні	медичні	архітектура	психологічні	соціологічні	політичні	фізичне виховання і спорт	державне управління	культурологія	геологічні	соціальні комунікації	разом
1992	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
1993	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
1994	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
1995	-	-	-	-	4	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	6
1996	-	-	-	-	5	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6
1992-1996	-	-	-	-	9	-	-	5	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	15
1997	-	-	-	-	4	-	-	2	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	8
1998	-	-	-	-	2	-	-	1	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6
1999	-	-	-	-	4	-	-	3	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2
2000	-	1	-	-	3	-	-	3	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8
2001	-	-	-	-	8	-	-	1	1	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	13
1997-2001	-	1	-	-	21	-	-	10	2	6	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	44
2002	1	-	-	-	5	1	-	3	1	-	1	-	-	1	-	-	-	-	1	-	14
2003	-	-	1	1	9	1	-	3	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16
2004	-	-	-	1	5	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	11
2005	-	-	-	-	6	-	-	2	2	1	-	-	-	-	2	3	-	-	-	-	16
2006	-	-	1	1	24	-	-	1	-	-	-	2	-	-	-	1	-	-	-	-	30
2002-2006	1	-	2	3	49	2	-	13	4	1	1	2	-	1	-	2	5	-	1	-	87
2007	-	-	-	2	10	-	-	6	-	7	-	-	-	1	1	1	-	-	-	-	28
2008	1	-	-	1	18	1	-	3	-	1	-	1	-	-	2	6	1	-	-	-	35
2009	1	-	-	-	21	-	-	3	1	3	-	2	1	-	-	3	1	-	-	-	36
2010	1	1	-	3	22	2	-	4	2	8	-	1	-	1	-	5	2	-	-	-	52
2011	1	2	-	-	38	-	-	12	2	8	-	1	2	-	3	1	1	-	-	-	71
2007-2011	4	3	-	6	109	3	-	28	5	27	-	5	3	1	1	6	16	5	-	-	222
2012	-	-	-	1	41	1	-	11	6	9	-	3	-	-	4	5	1	-	2	-	84
2013	3	-	4	1	36	2	-	8	2	9	-	2	-	-	1	-	2	-	1	-	71
2014	1	-	-	-	35	-	1	10	-	7	-	2	-	-	4	-	1	-	-	-	61
2015	1	-	3	-	38	-	-	4	2	10	1	1	-	1	1	-	-	-	-	-	63
2016	1	1	-	-	20	-	-	6	2	10	1	-	2	-	7	2	-	-	-	-	52
2012-2016	6	1	7	2	170	3	1	39	12	45	2	8	2	1	1	16	8	4	-	3	331
2017	1	1	-	-	25	1	3	2	2	5	-	1	2	-	1	1	1	-	-	-	46
2018	3	-	-	-	17	1	-	3	2	13	-	3	1	-	2	3	2	-	-	-	50
2019	2	-	-	-	12	-	-	3	1	5	-	-	-	-	1	1	1	-	-	-	26
2020	1	-	-	1	6	-	-	2	2	5	-	1	-	-	1	1	-	-	-	-	20
2017-2020	7	1	-	1	60	2	3	10	7	28	0	5	3	-	5	6	4	-	-	-	142
Разом за 1992-2020	18	6	9	12	418	10	4	105	30	107	3	25	8	3	2	29	35	13	1	3	841

За весь досліджуваний період у лідерах наукового пошуку залишаються представники економічних (49,7% від усього профільного дисертаційного потоку), педагогічних (12,7%) і географічних (12,5%) наук. Разом це майже 3/4 дисертаційних досліджень, що увійшли до реєстру.

Таблиця 3

Частка дисертацій з туризму і рекреації, поданих до захисту в Україні за 1992-2020 рр., за галузями науки, у% (розраховано за даними електронних каталогів та баз даних Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського)

Роки	Частка захищених дисертацій за галузями науки, %																				
	технічні	біологічні	сільськогосподарські	історичні	економічні	філософські	філологічні	географічні	юридичні	педагогічні	медичні	архітектура	психологічні	соціологічні	політичні	фізичне виховання і спорт	державне управління	культурологія	геологічні	соціальні комунікації	разом
1992-1996	-	-	-	-	60,0	-	-	33,3	-	-	-	6,7	-	-	-	-	-	-	-	-	100,0
1997-2001	-	2,3	-	-	47,7	-	-	22,7	4,5	13,6	-	9,1	-	-	-	-	-	-	-	-	100,0
2002-2006	1,1	-	2,3	3,4	56,3	2,3	-	14,9	4,6	1,1	1,1	2,3	-	1,1	-	2,3	5,7	-	1,1	-	100,0
2007-2011	1,8	1,4	-	2,7	49,1	1,4	-	12,6	2,3	12,2	-	2,3	1,4	0,5	0,5	2,7	7,2	2,3	-	-	100,0
2012-2016	1,8	0,3	2,1	0,6	51,4	0,9	0,3	11,8	3,6	13,6	0,6	2,4	0,6	0,3	0,3	4,8	2,4	1,2	-	0,9	100,0
2017-2020	4,9	0,7	-	0,7	42,3	1,4	2,1	7,0	4,9	19,7	-	3,5	2,1	-	-	3,5	4,2	2,8	-	-	100,0
Разом за 1992-2020	2,1	0,7	1,1	1,4	49,7	1,2	0,5	12,5	3,5	12,7	0,4	3,0	1,0	0,4	0,2	3,4	4,2	1,5	0,1	0,4	100,0

Перейдемо тепер до поглибленого аналізу структури наукового напрямку з туризму і рекреації до рівня окремих наукових спеціальностей. Було поставлено завдання згрупувати всі автореферати дисертацій за назвами наукових спеціальностей та їхніми шифрами, визначити кількість авторефератів у кожній групі, а також структурні пропорції між ними. Втім формально правильні і логічні дії призвели до неоднозначних результатів, що пояснюється штучним роз'єднанням «генетично споріднених» спеціальностей внаслідок неодноразових змін в офіційних переліках наукових спеціальностей. З'являлися новостворені спеціальності, в тому числі шляхом об'єднання двох чи більше спеціальностей (укрупнення), зникали інші, змінювались назви та/або шифри спеціальностей тощо.

Тому було прийнято рішення про побудову принципово іншої таблиці у вигляді рейтингу спеціальностей за кількістю дисертацій з туризму і рекреації з урахуванням предметної спорідненості нині чинних і «старих» наукових спеціальностей (табл. 4). З метою коректного визначення предметної спорідненості виявилось необхідним порівняти паспорти спеціальностей. Відомості про шиф-

ри, назви спеціальностей і кількість дисертацій наведені окремо для нині чинних (курсив) і для «старих» спеціальностей, а також разом.

Таблиця 4

Рейтинг топ-13 наукових спеціальностей за кількістю дисертацій з туризму і рекреації, захищених в Україні за 1992-2020 рр.

№ з/п	Шифр	Спеціальність	Галузь науки, за якою присуджується науковий ступінь	Кількість дисертацій (у т.ч. докторських)	
				окремо	разом
1	08.00.04	<i>Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)</i>	<i>економічні</i>	143 (14)	158 (16)
	08.06.01	<i>Економіка, організація і управління підприємствами*</i>		15 (2)	
2	08.00.03	<i>Економіка та управління національним господарством</i>	<i>економічні</i>	69 (7)	83 (7)
	08.02.03	<i>Організація управління, планування і регулювання економікою*</i>		14 (0)	
3	13.00.04	<i>Теорія і методика професійної освіти</i>	<i>педагогічні</i>	66 (9)	66 (9)
4	11.00.02	<i>Економічна та соціальна географія</i>	<i>географічні</i>	66 (6)	66 (6)
5	08.00.05	<i>Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка</i>	<i>економічні</i>	44 (6)	65 (8)
	08.10.01	<i>Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка*</i>		18 (1)	
	08.10.02	<i>Територіальні системи та комплекси*</i>		2 (1)	
	08.10.03	<i>Міська та регіональна економіка*</i>		1 (0)	
6	08.00.06	<i>Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища</i>	<i>економічні</i>	28 (3)	36 (3)
	08.08.01	<i>Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища*</i>		8 (0)	
7	11.00.11	<i>Конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів</i>	<i>географічні</i>	34 (2)	34 (2)
8	25.00.02	<i>Механізми державного управління</i>	<i>державне управління</i>	31 (4)	31 (4)
9	24.00.02	<i>Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення</i>	<i>фізичне виховання і спорт</i>	28 (4)	28 (4)
10	08.00.02	<i>Світове господарство і міжнародні економічні відносини</i>	<i>економічні</i>	26 (0)	26 (0)
11	13.00.07	<i>Теорія і методика виховання</i>	<i>педагогічні</i>	13 (0)	13 (0)
12	18.00.01	<i>Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури</i>	<i>архітектура</i>	13 (0)	13 (0)
13	26.00.01	<i>Теорія та історія культури</i>	<i>культурологія</i>	12 (1)	12 (1)
Усього, одиниць				631 (60)	

* Спеціальність під даним шифром відсутня у чинному Переліку наукових спеціальностей.

Інформація з табл. 4 дозволила визначити частку окремих наукових спеціальностей за кількістю дисертацій з туризму і рекреації у профільному дисертаційному потоці за 1992-2020 рр. (%):

- 1) економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) – 18,8;
- 2) економіка та управління національним господарством – 9,9;
- 3) теорія і методика професійної освіти – 7,8;
- 4) економічна та соціальна географія – 7,8;
- 5) розвиток продуктивних сил і регіональна економіка – 7,7;
- 6) економіка природокористування та охорони навколишнього середовища – 4,3;
- 7) конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів – 4,0;
- 8) механізми державного управління – 3,7;
- 9) фізична культура, фізичне виховання різних груп населення – 3,3;
- 10) світове господарство і міжнародні економічні відносини – 3,1;
- 11) теорія і методика виховання – 1,5;
- 12) теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури – 1,5;
- 13) теорія та історія культури – 1,4.

Дисертаційні роботи за науковими спеціальностями, що увійшли до рейтингу ТОП-13, становлять 75,0% від загального масиву дисертацій з туризму і рекреації.

Повна номенклатура чинного нині Переліку наукових спеціальностей 2011 р. (із змінами 2012 та 2015 рр.) нараховує 435 наукових спеціальностей. Масив із 841 дисертації з туризму і рекреації розподілився між 71 спеціальністю (770 робіт) і 17 «старими» спеціальностями (71 робота). Тобто туризмологія як міждисциплінарний науковий напрям тією чи іншою мірою охоплює майже 16% ($71:435=16,3\%$) загального спектру наукових спеціальностей держави. Це важливо з позицій послідовної реалізації в Україні Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 р.

Необхідно зупинитись ще на одному актуальному питанні: як виглядає структура наукового пошуку з позицій суспільних потреб? В першу чергу це питання варто ставити перед представниками тих галузей науки, що є лідерами у розробленні туризмологічної проблематики.

Наприклад, недостатньо констатувати домінування робіт економічної тематики. Необхідно визначити пріоритетні потреби органів державної влади і місцевого самоврядування, суб'єктів туристичної діяльності в результатах економічних досліджень на предмет зіставлення цих потреб з реальною структурою наукового пошуку. Це дозволить не тільки розкрити роль пропульсивних спеціальностей, що є «полюсами зростання» наукового знання про туризм і рекреацію, але й виявити «білі плями» у тематичному спектрі економічних досліджень. Галузь науки «08 – Економічні науки» об'єднує 11 наукових спеціаль-

ностей, у тому числі спеціальність «08.00.10 – Статистика». Вже неодноразово згадувалось про дефіцит об'єктивної статистичної інформації стосовно розвитку туризму. В Україні досі не запроваджено рекомендований UNWTO Сателітний рахунок туризму, що не дозволяє визначити реальний внесок туризму в економіку держави та окремих її регіонів. Однак за 29 років виявлено лише 1 (!) кандидатську дисертацію, присвячену статистиці туризму. Проте залишимо глибший аналіз тематичного спектру економічних досліджень туризму і рекреації фаховим економістам.

Відповідно до Переліку 2011 до галузі «11 – Географічні науки» належать 9 наукових спеціальностей. За 1992-2020 рр. було захищено 105 дисертаційних робіт з географії туризму і рекреації:

- 66 робіт (62,9%) за спеціальністю «11.00.02 – економічна та соціальна географія»;

- 34 роботи (32,4%) за спеціальністю «11.00.11 – конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів»;

- 3 роботи (2,9%) за спеціальністю «11.00.01 – фізична географія, геофізика і геохімія ландшафтів»;

- 2 роботи (1,9%) за спеціальністю «11.00.12 – географічна картографія».

В умовах справжньої технологічної революції сучасного туризму дивує дефіцит картографічних робіт, у тому числі присвячених використанню географічних інформаційних систем в туризмі. Детальніший розгляд профільного масиву з 105 дисертаційних робіт з питань туризму і рекреації свідчить про суттєві відмінності у рівнях досліджуваності різних географічних об'єктів (зокрема, регіонів обласного рангу).

Людство явно недооцінило ступеня епідеміологічної загрози, не зважаючи на масштабні спалахи захворюваності атиповою пневмонією (SARS) у країнах Азії в 2003 р., лихоманкою Ебола в країнах Африки в 2014-2016 рр. та ін. Пандемія COVID-19 призвела до глибокої кризи не тільки в галузі охорони здоров'я, але й обумовила вкрай важкі соціальні та економічні наслідки глобального масштабу. Чи не найбільш постраждалим виявився сектор подорожей і туризму. За даними Всесвітньої ради з подорожей і туризму (WTTC), через триваючі обмеження мобільності населення частка сектора подорожей і туризму в світовому ВВП скоротилася майже вдвічі: від 10,4% у 2019 р. до 5,5% у 2020 р., а в абсолютному вимірі втрати становили 4,5 трильйона дол. США.

На жаль, за досліджуваний період вдалося виявити лише 3 дисертації на здобуття наукового ступеня в галузі медичних наук, прямо пов'язані з розвитком туризму і рекреації в Україні. Необхідно значно посилити співпрацю між дослідниками в галузі медичних наук з практиками турбізнесу, транспорту та науковцями-туризмологами. Це дозволить приймати обґрунтовані управлінські

рішення для пом'якшення наслідків пандемії і поступового відновлення туристичної діяльності з урахуванням великого відкладеного попиту та дотриманням протиепідемічних обмежень.

Висновки. Отже, сучасна наука про туризм і рекреацію в Україні є потужним міждисциплінарним напрямом наукових досліджень, що підтверджує факт захисту за 1992-2020 рр. 841 дисертаційної роботи. Це є одним з індикаторів зростання ролі туризму в житті українського суспільства, наявності суспільного попиту на розвиток наукових досліджень у даній сфері та підготовку кадрів вищої кваліфікації для наукової, науково-педагогічної діяльності та впровадження інновацій у реальний турбізнес. Найвагомий внесок у профільні дисертаційні розробки належить дослідникам у галузях економічних, педагогічних і географічних наук.

Отримані результати дозволяють ставити питання про інституційний статус науки про туризм та визначають доцільність розвитку усіх рівнів вищої освіти за спеціальністю 242 «Туризм».

Література

1. Балабанов Г. В. Сайчук В. С. Роль географії у науковому пошуку в галузі туризму і рекреації в Україні. *Економічна та соціальна географія*. 2013. Вип. 3 (68). С. 21-28.
2. Балабанов Г. В., Сайчук В. С. Динаміка і структура наукового пошуку в галузі туризму і рекреації в Україні. К.: НАУ, 2017. 100 с.
3. Божко Л. Д. Наукометричний аналіз українських дисертацій із туризму (1991-2014). *Міжнародний вісник: культурологія, філологія, музикознавство*. 2016. Вип. I (6). С. 11-20.
4. Дорофеев А. А. Основные направления диссертационных исследований туризма в географии в субъектах Российской Федерации. *Вестник ТвГУ. Серия «География и геоэкология»*. 2019. № 4 (28). С.108-124.
5. Дорофеев А. А., Хохлова Е. Р. Количественный и структурный анализ диссертационных исследований туризма в Российской Федерации. *Сервис в России и за рубежом*. 2018. №1 (79). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/kolichestvennyy-i-strukturnyy-analiz-dissertatsionnyh-issledovaniy-turizma-v-rossiyskoy-federatsii>
6. Мирошниченко П. Н. Основные направления диссертационных исследований туризма // Социально-гуманитарные проблемы современности: сборник научных трудов / Под общ. ред. А. П. Германович: ЮРГУЭС. Шахты: Изд-во ЮРГУЭС, 2007. С. 123-128.
7. Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2019 рік / за заг. ред. проф. Сергія Квіта. К.: Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, 2020. 244 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/%d0%97%d0%b2%d1%96%d1%82-2020.pdf>
8. Тарасенок А.И. Развитие тематики и проблематики диссертационных исследований в области туризма и туристической индустрии в Республике Беларусь // Материалы Международной научно-практической конференции "Инновационные технологии в сфере туризма, гостеприимства, рекреации и экскурсоведения" (Минск, 20.04.2011). Минск: БГУФК, 2011. С.138-140. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://tourlib.net/statti_tourism/tarasenok8.htm
9. Botterill, David & Haven, Claire & Gale, Tim. (2002). A survey of doctoral theses accepted by universities in the UK and Ireland for studies related to tourism, 1990-1999. *Tourist Studies*. 2. 283-311. DOI: 10.1177/14687976020023004.

10. Butowski L. (2011) Tourism – an academic discipline (discursive article). *Turyzm* 21/1–2/2011: 17–24.
11. Galal M.H. Afifi (2009). Tourism as the Subject of Doctoral Theses in Egypt, 1975–2008. *Anatolia*, 20:2, pages 387-400
12. Galal M. H. Afifi (2013). A Survey of Doctoral Theses Accepted by Universities in the United Kingdom and Ireland for Studies Related to Tourism, 2000–2009. *Journal of Hospitality & Tourism Education*, 25:1, P. 29-39.
13. Hall C. Michael (1991). Tourism as the Subject of PostGraduate Dissertations in Australia. *Annals of Tourism Research* 18:520-3.
14. Huang Songshan. (2011). Tourism as the Subject of China's Doctoral Dissertations. *Annals of Tourism Research*. 38. 316-319. DOI: 10.1016/j.annals.2010.08.005.
15. Jafari Jafar & Aaser Dean. (1988). Tourism as the subject of doctoral dissertations. *Annals of Tourism Research*. Vol. 15. No3. P. 407–429.
16. Kozak N. (1998). The Development of Tourism and Hospitality Research in Turkey: An Examination of Bibliographic Inputs of Dissertations Written Between 1952–1995. *Anatolia*, 9(2): 117-121.
17. Lian T., Yu C., Wang W., Yuan Q., Hou Z. Doctoral dissertations on tourism in China: a co-word analysis. In: Knowledge organization. 43 (2016) no.6, S.440-461.
18. Meyer-Arendt K., & Justice C. (2002). Tourism as the subject of North American doctoral dissertations, 1987-2000. *Annals of Tourism Research*, 29(4), 1171-1174.
19. Oliveira Cristiana & Man Adriaan & Guerreiro Sérgio (2015). Tourism research: A systematic review of knowledge and cross cultural evaluation of doctoral theses. *Tourism & Management Studies*. 11. 111-119.
20. Şalvarcı S. ve Aylan F. K. (2019). Analysis of PhD Dissertations in Tourism (2014-2018), *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel*, 2(1), 29-37. DOI: 10.33083/joghat.2019.12
21. Weiler B. & Laing J. (2008). Postgraduate tourism research in Australia: A trend analysis of 1965–2005. Paper Presented at CAUTHE, Gold Coast, Australia, 2008.
22. Weiler B., Moyle B. & McLeannan C. (2012). Disciplines that influence tourism doctoral research: the United States, Canada, Australia and New Zealand. *Annals of Tourism Research*, 39(3), 1425-1445.

Summary

Balabanov G.V., Saichuk V.S.. Development of Dissertation of Research in Tourism and Recreation in Ukraine (1992-2020).

Dissertation research is an essential component of scientific knowledge about tourism. Obtaining a scientific degree is explained by the natural desire of researchers to show their creative abilities. Simultaneously, the results of dissertation research are an essential factor in developing tourism and resorts in Ukraine, increasing the competitiveness of the national tourism product.

The purpose of the work is to create a holistic view of the development of dissertation research of tourism and recreation in Ukraine during the years of independence, revealing the dynamics and structure of this process. The research object is to profile dissertations and their abstracts, and the subject – trends and factors in the development of scientific research in the field of tourism and recreation, the boundaries and main proportions of the subject field of research, priority areas for further development.

The presentation logic for the material involves the consistent disclosure of:

1. Analysis of publications on research issues
2. The place of dissertations on tourism and recreation in the general dissertation flow of Ukraine
3. The dynamics of the development of dissertation research in tourism and recreation in Ukraine
4. Expansion of boundaries and transformation of the structure of the subject field of the scientific field

5. Outlining the priority areas of further scientific research

The main methodological approaches to achieve the goal were chosen system-structural, intersectoral, chronological, and chorological. The empirical basis of the study was to profile dissertations for the degree of candidate and doctor of sciences and their abstracts. The source of initial information was the databases of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky. Primary information is obtained from the electronic catalogs of the library by selecting abstracts of dissertations by the presence in the title and keywords of the terms (in all cases) "tourism," "tourist," "tourist," "tourist," "recreation," "recreational."

With the help of electronic catalogs of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky revealed various dissertations on tourism and recreation in Ukraine (841 dissertations for 1992-2000). During 1992-2020, the subject-thematic range of research has significantly expanded. Previously, the subject field of research was developed exclusively by representatives of economic, geographical sciences, and architecture researchers. Now the de facto representatives of 20 branches of science contribute to developing the science of tourism and recreation. The leaders of scientific research are representatives of economic (49.7% of the total profile dissertation flow), pedagogical (12.7%), and geographical (12.5%) sciences. At the same time, the structure of scientific research needs to be improved in order to meet social needs better.

Keywords: tourism, dissertations on tourism and recreation, Ukraine, dynamics and structure of the profile array of dissertations.